

מוסר והלכה

בדרך ההיסטורית של היהודים עמדו מכשולים ואתגרים רבים לאמונתם. אולם דומה שהאתגר הגדול הקבוע והרלוונטי ביותר בעולם שלנו הוא המוסר. בשונה מרוב גורמים אחרים שהציגו רעיון זר ומנוכר – הרי שהמוסר הוא ידיד ושותף לאמונה ולדת. אולם לעיתים לא רואים שותפים אלו את המציאות עין בעין והדבר יוצר סוגיה מתסיסה שמשהו ממנה נפגוש עתה. ראשית, נגדיר – מוסר:

מוסר הוא מערך אמונות שלפיהן אדם קובע האם פעולותיו הן טובות או רעות, ראויות או מגונות. המוסר אינו פועל יוצא של חשיבה אינטלקטואלית ישירה, אלא בדרך כלל נובע מאינדוקטרינציה מאת נושאי המסורת בעת חינוכו של הילד. מכיוון שמערך אמונות זה משתנה מתרבות אחת לשנייה, יש הרואים ברעיון המוסר עצמו כמושג יחסי. מנגד, גישות אחרות רואות במוסר מושג מוחלט המתחייב מתוך תכונה מהותית של הקיום האנושי...

מה קורה כאשר יש להתנגשות בין המוסר לתורה או להלכה? השאלה אינה רק מעשית אלא גם עקרונית. למה יש את הסמכות היותר עליונה – למוסר או לדת? ואולי אין זו שאלה של סמכות אלא של אפשרות [של התנגשות]? רס"ג מציע דרך מחשבה בהירה בתחום.

ספר אמונות ודעות - מאמר שלישי - אות ח

סבת האמנתינו בו [במשה רבינו – ע"ק] ובכל נביא, הוא שיקרא אותנו תחלה לדבר שהוא אפשרי, וכאשר שמענו קריאתו וראינוה אפשרית נבקש ממנו מופת עליה, וכאשר יעשהו נאמין בו. ואם שמענו קריאתו מראשיתה בלתי אפשרית לא נבקש ממנו מופת, כי אין מופת לדבר הנמנע, והרי אלו דומין לראובן ושמעון שעמדו לפני שופט, אם תבע ראובן משמעון דבר שאפשר כמותו כגון שאמר חייב הוא לי אלף זוזים, אז ידרוש ממנו השופט ראייה, וכאשר יוכיח יזכה באותו הממון. אבל אם טען עליו מה שלא יתכן, כגון שאמר חייב הוא לי חידקל, תהיה תביעתו מעיקרה בטלה לפי שאין החידקל רכוש שום אדם, ולא יתכן שיבקש השופט ממנו ראייה על כך. כך הוא הדין בכל טוען נבואה, אם אמר לנו אלהי מצוה עליכם לצום היום נדרוש ממנו מופת על שליחותו, וכאשר יראינו אותו נקבל ונצום. ואם יאמר אלהי מצוה עליכם לזנות ולגנוב, או מודיע לכם שיביא מבול מים, או מודיעכם שהוא ברא את השמים והארץ במשך שנה דברים כפשוטן, לא נדרוש ממנו מופת, כיון שקרא אותנו למה שלא יתכן לא בשכל ולא במסורת...

מהו הקריטריון הראשון לנביא אמת? האם השכל חשוב יותר מאשר מה ה' אומר? מה תפקידו של המשל המשפטי? שימו לב שלנבואה מופרכת הוא מביא 3 דוגמאות – מה מופרך בהן? לסכום: לפי גישת רס"ג האם הצו הדתי גובר על המוסר? מדוע? גישה הפוכה אנו מוצאים אצל הרבי מפאסצנה.

רבינו קלונימוס קלמיש שפירא – אש קדש עמוד סח

אסור לגזול מפני שה' האמת כן ציווה. ובשביל ציווי של ה' האמיתי, נעשה גם זה אמת וכשה' ציווה ההפך, שהפקר ב"ד הפקר, אז זה נעשה אמת, שהונו של זה הפקר. וכשציווה לאברהם אבינו שיעקוד את יצחק בנו, היה זה האמת לעקדו, ובאם לא אמר לו אחר כך 'אל תעש לו מאומה', היה זה האמת לשחטו...

מה הלקח הנלמד מן העקידה? מהו כוחו של המוסר? – לפי דעה זו? מה לדעתכם פשר המחלוקת בין רס"ג לאדמו"ר?

דרך ביניים מציע הרב קוק. העקידה איננה דוגמא שבאה ללמד על הכלל – אלא היא היוצאת מן הכלל הנותנת בסיס חדש לכלל.

אגרות הראיה ח"ב / שעט, עמוד מב

אשר על-כן הדבקות האלוהית באהבה המתגלה בחיי היחיד ויותר מזה בחיי הצבור המורשתיים - היא הערובה ביותר בטוחה אל השכלול של החפץ הפרטי, שיהיה נוהג בכל מהותיותו אל הטוב האלוהי. ואע"פ שהמוסר המעשי יוצא הוא בתור תוצאה מההתרוממות אל הענין האלוהי, מכל מקום עצמות ענינו [של הענין האלוהי – ע"ק] ... הוא נעלה מכל מוסר, ואין שום פלא אם תהיה מתלבטת הנטייה היוצאת מתוך הכרה ואהבה אלוהית גם בפעולות שהן הפכיות מהמוסר המוסכם: אבל הן הן רק התגליות ארעיות, והתוכן התדירי שבחיים מתגלם דווקא בנועם המוסר, "דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום".

מה תפקידה של העקידה לפי הרב קוק? מה מצדיק את ההשמעות לצו למרות התנגשותו במוסר? האם למוסר אין כל ערך? במה הוא נבדל ובמה הוא דומה לפרשנים הקודמים? היש סתירה בין דבריו אלו לדבריו [המפורסמים הבאים] הבאים:

אורות הקדש ח"ג ראש דבר עמ' כז

אסור ליראת שמים שתדחק את המוסר הטבעי של האדם, כי אז אינה עוד יראת שמים טהורה... אבל אם תצויר יראת שמים בתכונה כזאת שבלא השפעתה על החיים היו החיים נוטים לפעול טוב, ולהוציא אל הפועל דברים מועילים לפרט ולכלל ועל פי השפעתה מתמעט כח הפועל ההוא, יראת שמים כזאת היא יראה פסולה.

להתבוננות מלאה יש להוסיף את הפסקה הבאה:

אורות הקודש / חלק ג - ראש דבר / עמוד כח / יב

אבל רוח האדם האמיץ, המכיר על פי נקודתו הפנימית, כי ההרגשה הזאת של יראת אלוהים היא הכל, כל החיים וכל הטוב, לא יעזוב את אוצרו, ובכל אשר יתענה, עינויים גשמיים ועינויים רוחניים, מכל אשר לא יוכל לכאורה להחזיק מעמד נגד החופש המודרני, נגד שאיפת הגדולה התרבותית של חיי הזמן, נגד היופי המקסים, ונגד תסיסת החיים המרעשת, וגם לפעמים נגד המוסר והיושר הטבעיים, שלא יוכל בכל פעם להלום אותם אל הצורה של יראת אלוהים ותוצאותיה בחיים כפי קליטתו ההסברית, כל אלה לא יכילו כח להפסיק את חוט החיים ואת אומץ ההסכמה, שרק ביראת אלוהים מחסה עז לאדם....

סוגיה הלכתית מחזקת פערים וחושפת את מתודות ההתמודדות יש לנו בשאלת הצלת נכרי בשבת. התשובה ההלכתית המקיפה והחשובה בתחום זה נכתבה על ידי הרב אליעזר וולדינברג לפני כ-45 שנים. תשובה זו היא פרק בקונטרס הגדול שלו על רפואה והלכה.

שו"ת ציץ אליעזר ח"ח סי' ט"ו-קונטרס משיבת נפש פרק ו

פרק ו' הגשת טיפול רפואי בשבת לחולים שאינם בני ברית שיב"ס = שיש בהם סכנה = הכרוך בעבירה על מלאכות דאורייתא או במלאכות דרבנן.

(א) בשולחן ערוך [חלק] אורח חיים, סימן ש"ל סעיף ב' פסקינן [=נפסק להלכה]: עובדת גלולים אין מילדין אותה בשבת אפילו בדבר שאין בו חילול שבת. וכותב על זה המשנה ברורה בסימן קטן ח' וזה לשונו: הכא [=כאן] אסור, משום דיכולה להשתמש ולומר דאין מחללין שבת כי אם להיא דמנטרי שבתא [= אין אנו מחללים שבת אלא לצורך אותה ששומרת שבת], וכתב המגן אברהם: ובמקום דאיכא למיחש לאיבה [במקום שיש לחוש לאיבה]... שרי [=מותר] אם אין בה חילול, ודע דהרופאים בזמנינו אפילו היותר כשרים אינם נזהרים בזה כלל דמעשים בכל שבת שנוסעים כמה פרסאות לרפאות עובדי כוכבים ומזלות וכותבין ושוחקין סממנים בעצמן ואין להם על מה שיסמוכו דאפילו אם נימא דמותר לחלל שבת באיסור דרבנן משום איבה בין העו"ג... איסור דאורייתא בודאי אסור לכולי עלמא ומחללי שבת גמורים הם במזיד השם ישמרנו עכ"ל.

עד כאן התשתית ההלכתית המאתגרת את תחושת המוסר האנושי. על פי ההלכה אסור לרופא יהודי לחלל שבת תוך כדי טיפול בגוי – אף שמחלת הגוי מסוכנת והוא עלול למות. איך מתמודדים? שימו לב להמשך ההקדמה של הציץ אליעזר:

דברי משנה ברורה אלה מלבד שהמה תוכחה חמורה כלפי כלל הרופאים, המה דברים כחרבות צורים כלפי הרופאים הכשרים החרדים לדבר ד', ומביאים אותם לידי תסבוכת חמורה, בהיות וחזק הרופאים הוא כיום בכל העולם כולו שכתנאי קודם להכנסם בתפקידם עליהם לקבל עליהם בקבלה גמורה שיטפלו במסירות גמורה עם כל חולה הבא לידם בלי הבדל דת וגזע, ואם יתפס מי שהוא באיזה רשלנות של טיפול בגלל הבדל דת וגזע אחת דתו להעבירו מתפקידו, ולא זאת בלבד אלא דרשלנות מסוג זה תעורר רעש כללי אצל כל האומות ותביא בכנפיה שואה חמורה כלפי היהודים אשר אחריתה מי ישורנה, ואך השליה היא לחשוב שהעמים כיום יקבלו התירוץ שנתרץ להם ונאמר: דידן דמינטרי שבתא מחללין עלייהו דידכו דלא מינטרי שבתא לא מחללין [=שלנו – היהודים ששומרים שבת מחללים עליהם – שלכם שלא שומרים שבת אין אנו מחללים], ובפרט כאשר יצא תירוץ כזה מפי רופאים מוסמכים. וזה אך יעורר שואה נוספת. באופן שאי אפשר להפטיר על כך במחי יד ולומר שאין דורינו דומה יפה שאפי' הרופאים היותר חרדים אינו נשמע/אינם נשמעים/ למוריו, כפי שמפטיר בכזה בספר שו"ת ישכיל עבדי ח"ו בהשמטות בחאו"ה סי' ט' כיעו"ש. ונחזי איפוא מאי דקמן ביסודה של הלכה זאת ובהיקפה.

עד כאן ההקדמה. שימו לב היטב לטיעונים שמשמיע. האם העובדה שיש חשש לפיטורין של הרופא – היא שיקול לחלול שבת?

(*) והנה בשו"ת דברי חיים שם אחרי שממשיך לבאר בדבריו, דאך בדאורייתא לא מחללין רק משום פ"נ =פקוח נפש= ברי לישראל אבל משום חשש שנאת הא"י לא מחללין שבת באיסור דאורייתא... מסיים אחרי כל זאת בסוף דבריו בלשון זה: אך המנהג ברופאים שמקילין ושמעתי שהוא מתקנות ארצות להתיר להם אבל לא ראיתי זה בספר עכ"ל. ופירושו, שבתקנות ארצות תיקנו להתיר לרופאים להגיש טיפול רפואי לחולה עכו"ם גם כשכרוך הדבר בעבירה על חילול שבת דאורייתא, ומעניין שהבעל דברי חיים כאילו נענע בראש לכך ולא העיר מצידו שאין היתר מדינא לכך וכפי שביאר זאת מקודם לכן...

והחידוש של היתר מלאכה דאורייתא בכגון דא הוא בזה, דאע"ג דהסכנה לא מוחשית מ"מ מותר בהיות שבעין סכנת הכלל ישנו בזה לפנינו, ועל כן נחשב זה כישנו בזה בפועל חשש סכנת נפשות. ומצאתי בספר שבילי דוד... שכתב: ואפשר דלהכי מקילין עכשיו בשבת אפי' היכא דאיכא מלאכה דאורייתא דיש פקודה מן הממשלה ע"ז עכ"ל.

האם פקודה מן הממשלה היא סיבה לחלל שבת?

(יב) ובחפשי בספרי הפוסקים למצוא עוד איזה מקורות בזה, מציאה מצאתי בספר טהרת המים (נדפס בשנת תרס"ט) בחלק שיורי טהרה מערכת השי' אות ז'. הוא יושב שם על מדוכת שאלה זאת כאשר נשאל למעשה על כך, ברופא מובהק גוי ששלח אחר רופא שאינו מובהק ישראל שיקיז אותו בשבת דעומד בסכנה, כשם שמקיז בכה"ג לישראל בשבת, וא"א להשמט ממנו לומר דלישראל דנטרי שבת שרי ולך אסור ואיכא איבה וכמה פעמים החיה כמה נפשות מישראל ממות לחיים וגם עניים בלא כסף ובלא מחיר וחיישינן לעתיד לא יעשה ככה, ובדברי תשובתו השיב להתיר באופן דבעת שמקיז לא יכוין הישראל לרפאותו אלא להציל את עצמו דלעתיד לא יעשה רע עמו ושאר ישראל...

וכפי זה יוצא לנו המצאת עצה מחוכמת לציבור הרופאים החייבים לטפל עפ"י החק העולמי המקובל אצל כולם גם בחולי עכו"ם, שבגוונא שיש הכרח להם לעשות בשבת גם מלאכות דאורייתא אזי מדי הגישם הטיפול הרפואי לחולי עכו"ם שיב"ס =שיש בו סכנה=, יחשבו חשיבת מחשבה כנ"ל שכל כוונתם היא לא עצם רפואת העכו"ם כי אם כדי להציל את עצמו שלא יענש חמורות על כך וגם להציל כלל ישראל שלא יגיע להם סכנת - כלל וכנ"ל, ויצא עי"ז שגם כשיעשה מלאכה דאורייתא יחשב זה מיהת כמשאצ"ג שאין חייבין עליה, וגם לא יהא זה פסיק רישא וכנ"ל, באופן שלמעשה לא יחשב זה כ"א כעובר על איסור דרבנן שמותר לעבור זה גם אליבא דרוב הפוסקים וכתבאר לעיל

מהי ההמצאה המחוכמת שראוי לרופאים לאמצה? האם היא מתיישבת על הלב הישר? מה מצדיק אותה? מהי וכל הדין כולו מלמדים על אופן ההתנהלות של פתרון ההתנגשות בין מוסר והלכה?